

József Jolán: József Attila élete

(Bp.) 1955. Szépirodalmi könyvkiadó. (4. kiadás.) 327 l.

Nagy István írja a *Csillag* József Attila-számában, hogy az erdélyi magyar úttörők számonkérők a körükben megforduló íróktól regényes önéletrajzukat, mert a legérdekesebb ifjúsági olvasmányuknak József Jolán öccséről írott életrajzi regényét tartják (964. l.). Ez ugyan »A város peremén« címmel megjelent regényes változatra vonatkozik, de nem kétséges, hogy érvényes a »felnőtttek«, sőt a tudomány számára írott elsődleges variánsra, amelynek immár negyedik kiadását kapkodta szét az idei könyvhéten a József Attila költészetét szerető fiatalok és felnőttek egyaránt lelkes tábora. Természetesen kell tartanunk az igényt, amely a nagy költők életrajzának megismerésére mutatkozik: az olvasó, aki megismerte és megszerette a költői életművet, kíváncsi arra is, milyen talajból nőttek, milyen örömök és szenvedések sói és nedvei táplálták, milyen gyomok fojtogatták e költészet virágait. *Az életrajz tehát az életmű kulcsa is lehet*, ám ha nem is nyitja az oeuvre minden titkos zárát, föltétlenül nagy tanulság és tanúság: éppen József Attila esetében a költői sors önmagában is döbbenetes leleplezése egy kor gazdasági-társadalmi viszonyainak, szellemi és politikai légkörének, a munkásosztály kapitalizmusbeli sorsának.

József Jolán regényes életrajza — mindmáig sajnos az egyetlen, melyet irodalomtudományunk is a költő hiteles életrajzának kénytelen tekinteni — először a *Korunk* hasábjain jelent meg 1939—40-ben; ez magyarázza, hogy szól ugyan a költő munkásmozgalmi tevékenységéről, de azt is, hogy korántsem elegendő: az illegális mozgalomról természetesen nem írhatott 1940-ben, még a *Korunkban* sem. S ez mindjárt az első olyan hiányérzetünk, amelyet egy 1955-ben megjelent József Attila-életrajzzal szemben már jogosan fölvehetünk. József Attila életrajza ma már nem mellőzheti a

költő mozgalmi tevékenységének bemutatását!

De mielőtt még József Jolán életrajzi munkájának további hibáiról, tévedéseiről beszélénk, s fölvetnénk a problémát, vajon érdemes, sőt: szabad volt-e ezt a könyvet így megjelentetni, rá kell mutatnunk erényeire, értékeire. Nem csupán arra, hogy lényegében ez a mű ismertette meg eddig is dolgozóink széles rétegeit: kedvelt költőjük tragikus életével-halálával; arra, hogy mindmáig az irodalomtudomány, a József Attila-kutatás alapvető munkája, de arra is, hogy az egész munka tehetséges írói mű is egyben. Alig dönthető el, mi teszi olyan széppé, döbbenetessé, megrázó erejűvé — a pusztaság-e vagy adekvát művészi visszatükrözése — az életrajz olyan részeit, mint a szabadszállási rokonok pompás környezetrajza (17—25), a jellegzetes hangulatú városligeti vasárnap délután leírása (64—65), a régi közös sorsból való kiemelkedés után a szomszéd proletárszonyok, Gáspárné, Kisné magatartásának tipikus megváltozása (125—128), de legfőképpen a Szárszóra való leutazás és az utolsó hetek története (290 kk.). Szép, újszólván örökérvényű megfogalmazásokat találunk e részekben, melyeket — biztosak vagyunk benne — semmiféle későbbi József Attila-életrajz nem nélkülözhet, ha hitelest, lélekit hatót akar adni.

Am ez értékei, szépirói erényei sem feledtetik a munka fogyatékoságait. Mindenekelőtt joggal vetik József Jolán szemére a költő kortársai, életének tanúi, hogy az író *rendkívül elfogult* — önmagával szemben. Különösen a fiatalkori évek leírásánál megszépítő szerepét, elhallgatja azokat a mozzanatok, melyek József Attila lelkében nemcsak gyámja, de a róla gyakran megfélelmező néjmagatartása miatt is annyi keserűséget keltettek. Mindezt nem lenne illő boncolgatni; de a kutatónak tudnia kell, meny-

nyire tarthatja hitelesnek az íróő egy-egy adatát, megállapítását, ítéletét, s ezért kell leszögeznünk, hogy a tárgyilagosság nem mindenütt érényre ennek az életrajznak, s különösen nem a személyes érdekeltőség momentumokban. Hasonlóan — s jórészt ma már eldönthetetlenül — szubjektív József Jolán beállítására Makai Odőn és Bányai László — férjei — tetteit illetően, s ez szintén érthető. Közünk sem lenne hozzá, ha e két férfinak, egyes cselekedeteiknek nem lenne olyan jelentős szerepe a költő életében. Például nem jelentéktelen mozzanat a költő körtörténetében az 1937. április 11-i születésnap vacsora, amelyet József Jolán erősen Bányai ellen kiélezve ad elő (270—271), míg Bányai — maga mentségéül — nézetünk szerint kevésbé elfogultan, saját hibáját is beismerően, de emberileg hitelesebben ismertet (Négyszemközt József Attilával. Bp. 1943. 260—263. l.) — ami persze nem jelenti, hogy Bányai könyvének minden állítását hitelesnek, tárgyilagosságnak kellene tartanunk.

Mindenesetre meggyőződésünk, hogy e testvéri visszaemlékezést az irodalomtudomány csupán e szubjektív torzulások veszélyére való folytonos vigyázással, az elfogult megítélések rendre való korrekciójával tekintheti forrásának.

Ugyanekkor — ismét az irodalomtörténet szemszögéből — a kortársi visszaemlékezések másik törvényszerű korlátjára, gyakorta súlyos tévedésekre vezető fogyatékoságára is föl kell hívunk a figyelmet, annál is inkább, mert a mostani József Attila-évfordulón elhangzott és írásban is megjelent visszaemlékezések ugyancsak bő példatárát nyújtották az ilyesfajta hibáknak. *A kortársi emlékezet ugyanis szükségképpen korlátozott: elkerülhetetlenek bennük a tárgyi tévedések, anakronizmusok, események és egyének téves összekapcsolásai, s hasonlók. A kortársi visszaemlékezés a tudományban nagyon hasznos, de csupán kiindulópontul, nyomra vezetőül alkalmas. A kutató föladata, hogy egy-egy kortársi útbaigazítás alapján a tudományos kutatás módszereinek megfelelően a hitelesnek tekinthető forrásokban (kéziratokban, napilapokban, egyéb dokumentumokban) utánanézzon, kritikai szűrőn bocsássa át a kapott kortársi adatot. Ezt persze József Jolán sem tette meg; nyilván nem is ért rá, de főként, nem érezte szükségesnek a tudományos pontosságot, hitelességet. Mindennél jobb bizonyíték erre, hogy — mint alább néhány példán majd láthatjuk — még a kezében lévő hiteles kéziratokból is — hol*

szándékosan, hol akaratlanul — pontatlanul idézett.

Itt van mindjárt a legföltűnőbb és legbosszantóbb hibája az új kiadásnak. József Jolán sok verset illesztett be az életrajzba, mégpedig számosat olyat, melyek akkoriban még ismeretlenek voltak. Nem egyet közülük pontatlanul, hibásan közölt; azóta, az 1952-ben megjelent kritikai kiadás (s nyomában az azóta megjelent »összesek« is) már helyreigazítva, hiteles szövegükkel tették közkincssé. *Am az életrajz kiadását gondozó ezzel mítsem törődött, s az itt szereplő verseket változatlanul a régi kiadások hibás szövegével hagyta megjelenni!*

Áttekinthetőbbnek tartjuk azonban tárgyalásunkat, ha az életrajz rendjében, a kötetet lapozva egyenkint mutatunk rá hibáira, tévedéseire. Ugyanez okból e tárgyalás során kell kiigazítanunk a versekben, levelekben mutatkozó sajtóhibákat is.

Mindjárt az első vers idézésénél (9. l. alulról a második sorban) a »kötött« és az »odaszállt« szavak között hiányzik a vessző; olyan sajtóhiba, amely az előző kiadásokban sem volt.

Téved József Jolán, amikor »az utca és a föld fia« idézésekor (67) e vallomást »a tudatos felnőtt sorainak« mondja, holott a költő 18 éves volt még, mikor 1923-ban e szavakat leírta.

Szerkezeti szempontból helyesebb lett volna, ha a szabadszállási környezet versekben is visszatükröződő rajzát a szerző az időrend megfelelő helyébe (70) illeszteti, nem pedig előbb (26) vázolja. Így kétszer is elmondja, hogy a költő elemi iskolás korában három nyarat töltött nagybátyjánál.

Nem szól az életrajz arról, hogy József Attila először gimnáziumban kezdte meg tanulmányait (vö. *Sinka Erzsébet, ITK.* 1955: 227. l.), s csak később tért át az olcsóbb polgárba.

A költő első versének szövegéhez szervesen hozzátartozik a jellegzetes, gyermekes strófa-ajlölés: »1-ső strófa. — 2. strófa. — 3. strófa.« Ezt az előző kiadások közölték, a kritikai kiadás sem mellőzte, helytelen tehát, hogy itt (88) elmaradt.

A »Ha könny csorog« kezdetű verset a kritikai kiadás (2:453) jóval későbbre teszi (1921—22); ezen a helyen (94) való közlése tehát József Jolán részéről anakronizmus. A kiadó részéről viszont hiba a szövegnek pontatlan, a régi kiadásra alapuló, a kritikai kiadást negligáló közlése. Két sort kihagy, központozásban eltér (kritikai 2:356. — A *csorg* szó a 14. sor-

ban itt is sajtóhiba, vö. az 1954-es bibliofil kiadás 612. l.)

Jelentős szerkezeti cserét igényel a költő monori tartózkodását tárgyaló rész (98). József Jolán előbb ír arról, hogy József Attila beiratkozott a monori polgári iskolába (egy hivatalos akta arról értesít, hogy nem a polgáriba, hanem a monori elemibe írárták, vö. *ITK.* 1955:228), majd utána, hogy heteken át feküdt beteg a járványkórházban (99). Újabban közölt iratokból tudjuk (*ITK.* 1955:228), hogy 1917. szeptember 26-án József Attila még a kórházban volt, míg a monori beiratkozás november 28-án történt. Az események cseréje emellett azért is szükséges, mert csak a következőkben (102. kk.) hallunk a munkát adó fiatal ügyvédrol, Makairól, holott neki, mint az idézett közlésből kitünik (*ITK.* 1955:229), már jelentős szerepe volt József Attila Monoron való elhelyezésében.

A »Jelen, múlt, jövő« című vers egyrészt szintén időelőtti ezen a helyen (a kritikái kiadás 1921. ápr. 15-éről keltezi, 2:453), másrészt bosszantó hibákkal került közlésre. A legutóbbi, 3. kiadás (1947) a 2. sorban »egyszerre« szót írt a helyes »egy perc« helyett (114. l.). A mostaniban (100) teljesen érthetetlenül »ki van javítva« az előző kiadás hibája, így: »egy perc! A 4. sorban vessző hiányzik, a 9. sorban hosszú ékezet a rövid helyett.

Szerkezetileg ismét kettőség mutatkozik a »mama« betegségének és halálának leírásában. Ez odáig megy, hogy előbb közli halálát (114), utóbb, már megismételve, kórházba szállítását (117), s kétszer is, hogy Attila Szabadszálláson járt ez időben (114, 117—118).

Pontatlan az 1920. október 7-én kelt első makói levél szövegközlése is (136—137). »... fájt az a fejem« — ebben az az bizonyára sajtóhiba. De az utána következő mondatban az eredetiben »ide« van az »itt« helyén, »elered« a helyes »eleredt« helyett stb. Föltűnő és nevetséges hibák maradtak az október 24-i levélben (138) is. Úgy látszik, már József Jolán sem pontosan másolta a József Attila által e levélben idézett latin szöveget, mert valamennyi eddigi kiadásban hibásan, értelmetlenné torzítva szerepelt Ovidius közismert, középiskolában is tanult szövege: »Jam luerat poenas frater Nauntpriis [!!!] et nunc [!] Pastorum gemino sub duce vulgus erat Contrahe agrestes...« S ez helyesen: »Jam luerat poenas frater Numitoris et omne

Pastorum gemino sub duce vulgus erat. Contrahere agrestes...«

(Vö. Ovidius: *Fasti*, IV. 809—811. sor. *Gaál László* fordításában. Bp. 1954. 212—213. l.)

Hibás az 1921. febr. 20-i levél is (139). Mindenekelőtt következetlen József Attila eredeti, gyerekes írásmódjának és »helyesírásának« visszaadásában. A levél második sorában pl. az eredetihez híven egy *d*-vel közli a »küld« szót (fölszólító mód!), de az ugyanígy írott »mond« fölszólító alakú igét már helyreigazítja két *d*-re. (140). Ugyanígy: a levél 3. sorában az eredeti pesties »meg-e kaptad« kifejezést kijavítja (megkaptad-e), míg a hasonló »nem-e lehetne« — úgy marad. Ugyancsak a 3. sorban az eredetiben *sem* helyett *nem* áll, a 8. sorban *ahhoz* helyett *akkor*, a 11. sorban a vessző rossz helyen van: nem: »tanultam annyit, amennyit...«, hanem »tanultam, annyit amennyit...« s. i. t.

A továbbiakban is még hiányzik egy-egy szó, s nem is teljes a levél közlése, elhagy belőle. Sajtóhibának kell fölrónunk (minthogy az előző kiadásokban helyesen volt), hogy az ugyanitt közölt »Homály borult az erdőre« kezdetű vers utolsó sorából kimaradt az *él* szó, s emiatt suta, döcögös lett a vers (140).

Természetesen nem föltétlenül kívánjuk meg egy népszerű életrajztól, hogy a benne közölt dokumentumokat betűhíven, szövegkritikai gondossággal közölje. De a *következetességet el kell várnunk*: a kiadónak tehát kötelessége lett volna vagy gondosan átigazítani a szöveget (s azt közölni az olvasóval), vagy kézbe venni az azóta már hozzáférhető eredeti kéziratokat, s betűhíven adni közre.

Az 1921. december 2-i levélből (141) mondatokat és szavakat hagyott ki József Jolán. A kihagyott szavakat dönt szeddéssel megkülönböztetve idézem a megfelelő részeket: »En ugyan úgy emlékszem, hogy ezt annak idején köszönetemmel együtt megírtam. *Nem tudom, hogy én tévedek-e, vagy pedig a levél nem érkezett meg.* Mindenesetre bocsánatot kérek és a csomagot ezennel *köszönettel* nyugtázom. [Új bekezdés.] Mi hír van otthon? *Hogy érzitek magatokat? Hogy tetszettek verseim? Azóta ötven főre növekedtek. És — mérem bátran állítani — jók...«*

Nem lényegesek ezek a kihagyások, inkább csak érthetetlen, miért maradtak ki? *Miért nem lehet — egyazon fáradtsággal — hitelest adni, a csónka helyett?*

Hasonlóan érthetetlen, miért változtatta meg József Jolán a következő sorokat: »Igazán örülök, hogy Etus már képes fentartani magát...« Ezt itt így olvassuk: »Igazán örülök, hogy Etus is tanul és hogy dolgozik...« (142) Egyéb apró pontatlanságokat («neki» helyett »Néki», »mindnyájotokat» helyett »mindnyájotokat» a helyes; az »öket» és az »áttanulmányozzuk» szavak között kimaradt a »mind») már szóvá sem tesszünk.

Hogy a József Jolán által előadott életrajz egyes pontjainál időrendi problémák mutatkoznak (pl. a Makóra való érkezés — 1920 szeptember — és az első levél — október 7 — közötti ellentmondás; az 1922 nyarán, a vizsgák után jelzett Pestre utazás és az augusztus 17-én Etushoz írt levél közötti ellentmondás), azt más összefüggésben, »József Attila Makón« című tanulmányunkban érintjük. Itt most néhány tárgyi tévedést igazítunk még helyre. Bár a költőnek Juhász Gyulával való megismerkedése homályban maradt, az semmiképpen sem valószínű, hogy József Attila egészen 1922 augusztusáig ne látta volna személyesen is a költőt, tehát Juhász Gyula levele után azért indult volna gyalog Szegedre, mert »szemtől szembe akarta látni a költőt« (148). Juhász Gyula makói útjai (vö. Péter László: *Espersit János*, Bp., 1955. 30. kk.) elegendő alkalmat adtak a makóiaknak, hogy a fiatal diákköltőt személyesen is bemutassák a szegedi poétának. Az első verseskötet terve is — mint Espersit János írja (*Espersit János*, 49. l.) — már előbb megszületett Galamb Ödön agyában, nem akkor, mikor József Attila fölkereste Juhász Gyulát (148).

Nagyon kedves, sokat idézett kis történet a Szegedről való hazagyaloglás története. Néhány képtelen tény is keveredett azonban leírásába. Így Kesztnér Zoltánnak (neve minden kiadásban hibásan, *t* nélkül szerepel!) csak egy fia volt, ifjabb Kesztnér Zoltán, tehát nem felel meg a valóságnak, hogy »fiai Attilával együtt jártak a gimnáziumba.« (148) József Jolán szerint a fölhólyagzott bőrű, naptól leégett József Attilára Kesztnerné »egyik fia ingét ráadta« (149). Bármennyire is romantikus a történet, aligha valószerű: ifjabb Kesztnér Zoltán még csak első volt, amikor József Attila hatodikos; nem valószínű, hogy inge elég bőnek bizonyult volna a 17 éves költőnek. Azt jelenti-e, hogy tagadjuk az egész jelenet hitelét? Nem föltétlenül; idősebb Kesztnér Zoltán ingével egészen jól elképzelhető!

Nagyon sok apró pontatlanság van az 1922. nov. 4-i levél közlésében (151). Pl. Iritz Miksát csupán »borkereskedőnek« írja, holott a levélben és a valóságban egyaránt »bornagykereskedőről« van szó. A levélben kétszer is előforduló iktelen »jelen«, »megjelen« szavakat ikesítette József Jolán. Kisbetűs szót (szegedi) nagy kezdőbetűvel ír, rövidítést (pldon) fölold (példány) és vessző beiktatásával új mondatot kreál stb.

Az 1923. május 14-i levél (156) kihagyott részeire már fölhívtam a figyelmet. (*Irodalomtörténet*, 1955.140. l. 65. jegyz.) Még két változtatásra kell utalnom, melyek közül az egyik különösen érdekes és jellemző. Egy szó kihagyása (az élet utált és unott) lehet fölületesség is. Ám az eredeti mondat olyan átalakítása, amint az itt következik, igazolja mindazt, amit József Jolán önmaga iránti részrehajlásáról bevezetőül általánosságban megállapítottunk. Itt (156) ezt olvassuk: »Fölmehegnél fél 6 óraker a szerkesztőségbe, hogy Zsolt Bélánál a dolgot megsürgessed, mert egy krajcárom sincs.« Az eredeti pedig, az én kiemeléseimmel, így hangzik: »... az Etus fölmehegne ½ 6 óraker a szerkesztőségbe, hogy Zsolt Bélánál a dolgot megsürgesse, mert egy krajcárom sincs.«

Espersit Jánosnak József Jolánhoz írott megnyugtató levele nemrég előkerült (vö. *Espersit János*, 54—56.). Ebből kitűnik, hogy az a két mondat, amit itt (157) József Jolán idéz belőle, nem szó szerinti, inkább csak jelképes summája a hosszú, meleg levél mondanivalójának.

Espersit házának, lakásának leírásával kapcsolatos kis tévedésre már másutt (Espersit János, 56. l. 185. jegyz.) rámutattam.

Az összevont VII—VIII. osztály vizsgáit — *Saitos Gyula* adatai szerint (*Délmagyarország*, 1937. dec. 25.) — 1923. június 25-én, tehát nem júliusban (158), tette le a költő. Etus József Jolánhoz intézett levele, még az Attilára vonatkozó részeiben is hiányos (159). Nem tudni, honnan vette értesülését József Jolán arról, hogy öccse Espersitnél kivételesen koránkelő volt (160). Korábban is (90); később is (180) a költő természete egyik vonásaként közli, hogy szeretett későig az ágyban maradni, s Espersit leánya is hasonlóan emlékszik (vö. József Attila és Csongrád megye, Szeged, 1955. 18. l.).

Meglehetősen bonyolult föladat a költő banktisztviselősködésének és könyvügynökösödésének sorrendjét rekonstruálni. József Jolán szerint (161) 1923 szeptemberében lett könyvügynök. Ez azonban: té-

ves. A Fővárosi Könyvkiadó igazolványának keltezése: 1924. május. Tettamanti Bélának 1923. dec. 13-án így írt a költő: »Kedves Gyámom bankba akar tenni ismét, pedig már egyszer voltam és láthatata, hogy milyen kedvetlenül csináltam...« (*Galamb Ödön*: Makói évek. Bp., 1941. 48. l.). Maga a költő írja ugyancsak, 1924. július 5-én Espersit Jánosnak: »Végére is könyvvügnök lettem a Fővárosi könyvkiadónál. Másfél hónapig csináltam, azaz, hogy három hónapig csináltam ezt.« (Espersit, 63. l.) Utána, mint ugyanebből a levélből megtudjuk, gyámja ismét bankba helyezte, s egészen július 15-éig ott dolgozott.

A Pintér Jenőnek dedikált Szépség Koldusa kötet ajánlásának keltezésével bizonyítottuk be (*Péter László*: Adatok József Attila életéhez, költészetéhez, *Tiszatáj* 1954:72—74. l.), hogy bár a József Jolán által leírt eset lényegében ugyan valószínűleg igaz (hiszen ő is panaszkodik Tettamantinak előbb idézett levélben Pintérnek rosszindulatára, vö. *Galamb*: i. m. 48. l.), de egy nagyon lényeges mozzanatban a valóság eltér attól. Tévedés, hogy a költő az érettségi vizsgája előtt küldte volna a Szépség Koldusa egyik példányát dedikáltan Pintér Jenőnek. Az érettségi — amint a Tettamantihoz írott levél tanúsítja — december 13-án volt, a Pintérnek adott ajánlás viszont december 18-i keltezésű! Sokkal jellemzőbb a valóság József Attilára, mint az, ahogyan József Jolán átköltötte: a költő nem elnézést, protekciót kérően küldte el az érettségi előtt a vizsgáztató főigazgatónak verseskötetét, hanem büszkeségből és dacból, egy héttel később, nyilván az eredmény kihirdetése után, mintha csak azt mondta volna vele: lásd, kinek adtál te elégségest magyarból!

A »Lázadó Krisztus« miatt fenyegető pör kapcsán idézi József Jolán Espersit János bátorítását: »Teher alatt nő a pálma.« (164) Lehetséges, hogy kedvelt szállóigéje volt ez, s most is idézte. De emlékeztetnünk kell, hogy egy évvel előtte a József Jolánhoz írott levélben (vö. Espersit, 54. l.) is előfordul. Fölteszem, hogy József Jolán könyve írásakor e régebbi levél hatása alatt fogalmazta meg ekként a későbbi helyzetben adott tanácsot.

1924 nyarat ennyivel intézi el az írónő: »Pár hét múlva férjem állást szerzett neki a Mauthner-féle bankházban. Itt tisztviselősködött Attila szeptemberig, amikor beíratkozott az egyetemre.« (164). Az első mondat adatát illetően láttuk már, hogy banktisztviselősködésére csak

a könyvkiadónál töltött három hónap után, s csak július közepéig került sor. Föltűnő azonban az elnagyolt, vázlatos előadás azért, mert éppen ebből az időből ismerjük a költő egyik elkeseredett, panaszos levelét Espersithez (Espersit, 62—63. l.), amelyben éppenséggel gyámjára és nővére neheztel: nemcsak azért, mert »kínézik« őt asztaluktól, de azért is, mert külföldre készülnek nyaralni, őt pedig más nyakára — a jó makói barátokhoz — küldik, hogy ne legyen terhükre.

Kosutány Ignác nem »sok kis cikket« elégelt meg (165), hanem csupán egyet: a *Szeged* 1924. július 11-i számának kis közleményét, amely beszámol az istenkáromlási pör ítéletéről, s benne József Attilát »a magyarság egyik ígéretes hajtasának« jellemzi (vö. *Irodalomtörténet*, 1955:147. l.). Hasonlóan túlzás azt állítani, hogy a Kosutány-féle vitában »Szeged minden fiatal írástudója megmozdult« (167). Csupán Pásztor József és Magyar László, a baloldali *Szeged* munkatársai fogtak érte tollat. (Vö. *Irodalomtörténet*, 1955:147, 154. l.)

Nagyon apróság, de ha benne vagyunk, miért ne igazítsuk helyre: »Akármilyen lassan dőcögött a vicinális, félóra alatt Makón lehetett.« (168). Az Újszeged—Makó között közlekedő (s érdekes, éppen 1925. február 1. óta rendszeresített) motorosjárat menetideje még ma is: éppen egy óra!

Gebe Mártát is említi József Jolán, mint a makói kapcsolatok egyik erősítőjét. (168) Ekkor — 1924—25-ben — már aligha volt neki bármi szerepe is a költő életében. Espersit leányának, Cacának, valamint a nem említett, de éppen ekkori verseiben sűrűn szereplő Saitos Valériának — *Riának* — annál inkább.

József Jolán szövege aligha érdemi meg, hogy egyes részeit szövegkritikai vizsgálat alá vegyük, kimutassuk forrásukat, hátterüket. De egy érdekes mozzanatra mégis hadd hívjuk föl a figyelmet. Amint Szeged előnyeit eseteli a költő számára, s szembeállítja vele a számára még idegen fővárost, így ír: »Itt magányosan bandukolt lyukakkal ékeskedő, télen-nyáron egyaránt dorozzott esőköpenyében az értetlen, buta pesti utcákon, csak bandukolt az éjszakában és hallgatott, figyelt a lelkében fölbugyanó dalokra.« (168) Honnan vette kölcsön József Jolán ezeket a mondatokat? Hont Ferencnek, a költő barátjának gyakorú, a *Színház és Társaság* 1924. július 14-i számában »József Attila« címmel megjelent cikkéből, íme: »Csak bandukol, bandukol

lyukakkal ékeskedő, télen-nyáron egyaránt hordozott esőköpenyében a buta, értelen pesti utcákon, csak bandukol az éjszakában és hallgat, figyel a lelkében felbuggyanó dalokra...» (Vö. *Irodalomtörténet*, 1955:146. l.).

A *Nem én kiáltok* kötet megjelenésére vonatkozó, egymásnak ellentmondó két adatát (az egyik szerint 1924 karácsonyan jelent meg — 173; a másik, pár lappal későbbi állítás szerint 1925 tavaszán — 176) már idéztük (*Irodalomtörténet*, 1955: 153. l.), s igyekeztünk meg is magyarázni: karácsonyra ugyanis kétségtelenül elkészült néhány fűzött példány. (A Pásztor Józsefnek és Magyar Lászlónak adott két dedikált példányon kívül — vö. *Irodalomtörténet*, 1955:154. l. — előkerült még egy, melyet ugyancsak »karácsony szombatján«, december 24-én adott Szt. mári Rózsikának. Vö. *Magyar Nemzet*, 1955. ápr. 9.) A többi fűzött példány bizonyára csak az ünnep után lett készen, s januárban folyt a díszpéldányok kötése. Ezért a kötött példányok ajánlásai február első napjaiban keltezettek. Ez a magyarázat bizonyára szükséges ahhoz, hogy a benemavatott olvasó meg tudja érteni a könyvben ma megoldatlan ellentmondást!

A *Tiszta szívvel* c. vers miatt nem »ugyanaz az újság «horkant föl (174), mint a *Lázadó Krisztus* pöre miatt. Az a *Friss Hírek* volt, emez a *Szegedi Új Nemzedék*.

Bár a kritikai kiadás a »Vidám és jó volt...« kezdetű, »József Attila« című verset még — elfogadva — József Jolán állítását (178) — 1925-ös versnek sorolta be (1:423), a bírálatok nyomán, helyesen a bibliofil már a párizsi 1927-es versek között közli (248). Nemcsak Németh Andor állítása (József Attila. Bp., 1944. 90. l.), de a benne említett életrajzi momentum (»Egy zsidó orvostól kapott kabátot...« valószínűleg Liebmán doktortól, vö. József Jolánál: 179 és 197) is a későbbi dátum mellett dönt. A versben megénekelt kabatról maga József Jolán is utóbb, közvetlenül a Bécsbe menetele előtt szól (179). A vers tehát jelenlegi helyén szintén anakronizmus.

A költő 1925 nyarán — József Jolán szerint (177) — »kijelentette, hogy nem tanul tovább, hátat fordít az egyetemnek.« Kevésbé később, amikor József Jolán fölvetette előtte a lehetőséget, hogy tanulmányait a bécsi egyetemen folytathatná, akkor a költő »össze-vissza csókolta örömeiben« (179). A kettő közötti ellentmondás, véleményváltozás nincs kellően megokolva. Hogy Bécsbe nem

véletlenül ment, hanem a szegedi barátai kör révén került oda, már igyekeztünk kimutatni. (*Irodalomtörténet*, 1955:144—145. l.)

József Jolán szerint (179) harminc schillinggel indult a költő Bécsbe. Nehéz lenne most az egykori valutáris viszonyokat összehasonlítani, de mindenesetre érdemes összevetni a költő saját, 1926-ból való vallomásával, mely szerint kétszázötvenezer koronával érkezett meg Bécsbe. (Vö. *Espersit*, 70. l.)

A Bécsből október 4-én kelt leveléből (181) éppen azt a nagy szondát hagyta ki József Jolán, amely Szegedről ismert bécsi barátjára, Erg Ágostonra vonatkozik, s melyet másutt mi idéztünk (*Irodalomtörténet*, 1955:160—161. l.). Kár pedig, hogy kihagyta, mert a kutatás már régebben is fölfigyelt volna erre a névre, s a névvel kapcsolatos egész probléma-komplexusra, ha olvassa e nevet.

A Párizsból 1927. március 12-én kelt levelében említi a költő, hogy az előkészületben lévő József Attila-esten Hont Ferenc Juhász Gyula hozzá, tehát József Attilához írott versét szavalja, majd, továbbá cikket olvasnak föl ugyancsak róla. Ignótus és Móra Ferenc tollából (204). *Sem Juhász Gyula verséről, sem Móra József Attiláról szóló írásáról nem tudunk*; Hont Ferenc — szíves levélbeli közlésében — ugyancsak kétféle ezek megtörténtét.

1929-ről azt írja József Jolán, hogy egy vásárhelyi tartózkodása alkalmával a költő vonakodott átmenni Makóra Espersit Jánoshoz. (221). Minthogy a későbbi makói átruccanásokról sem beszél, úgy tűnik, mintha a költő valami miatt neheztelt volna tán Espersitre, s többet nem beszélt vele (Espersit ugyanis hamarosan, 1931-ben meghalt). Ez minden bizonnyal nem így volt; lehetséges, hogy egy ízben valami okból (nem volt kedve, rosszul érezte magát, más dolga volt, tán éppen írni való stb.) valóban nem ment át, de hogy később gyakran ő is átrándult, tanú rá Bányai László, aki számos ilyen makói kirándulásra emlékszik vissza (Négyszemközt József Attilával, 51. l.).

Sokat idézett, jelentős sorok: »Egy jó módú leányt szerettem, osztálya elragadta tőlem...« Ezt az előző kiadásokban (2. kiad. 303. l. — 3. kiad. 247. l.) József Jolán pontatlanul így közölte: »Szerettem egy lányt, de osztálya elrabolta tőlem...« Most a kiadó megváltoztatta, az ismert vers (*Végül*) alapján. (Azt nem tudom, pontatlan másolás vagy sajtóhiba.)

hogy a *leány* helyett *lány* áll!) Igen ám, de az előbbi két sorról ugyanott József Jolán ezt mondja: »... írta egy papírlap közepére e sorokat. Talán versben akarta feloldani kinyját...« (221). József Jolán figyelmét elkerülhette, hogy a költő nemcsak akarta versbe önteni fájalmát, de meg is tette, s hogy ez a két sor nem csupán töredék, hanem a *Végül* címmel ismert vers végső változatának (vö. kritikai kiadás, 1:273 és 433—434. l.) nagyon is lényeges két sora. *A kiadás gondozójának tudnia kellett volna!*

A szerkesztői kéz joga kiigazítani olyan tévedéseket is, mint az, hogy a szovjet írók első kongresszusát az írók »nemzetközi írókongresszusnak« írja (245).

A betegségben írott verstöredékek közül közül néhányat a könyv (259). A 3. ilyen töredék kezdőszava a kritikai kiadás tanulságai alapján módosult: nem »bocsássatok«, hanem »bocsássátok«; az új kiadás követi a régiéket, nem javították ki. A 3. és 4. töredék közé csillag került, noha ezek egymáshoz tartozók.

József Jolán szerint első ízben 1935 szeptemberében (278), másodsor 1937 szeptemberében (277) szerepelt a rádió műsorán, a költő néhány verse. Az egykori rádióműsor áttanulmányozása alapján kimutattuk, hogy a költő verseit először 1936. április 3-án, másodsor 1937. október 1-én tűzték műsorra. (Vö. *Péter László: József Attila és a rádió. Magyar Rádió, 1955. apr. 11—17.*)

A Flóra-versek egyikének közlésében (318) egyszerű ragaszkodik a kiadás a megelőzők interpunkciós és ékezetes megoldásaihoz, figyelmen kívül hagyva a kritikai kiadás ritmikailag indokolt rövid *i-s* és *u-s* kodifikációját, másrészt viszont a 3. sorba váratlanul beilleszt egy »s« kötőszót. Ez a megelőző kiadásokban sincs, nem tudni, milyen alapon került oda. Megengedem, hogy sajtóhiba.

A 3. kiadásban — bizonyára maga az író — kijavította a »röhögtünk« szót (368. l.) »nevtünk«-re. Itt (320) a kiadás visszatér a »röhögtünk«-höz. Ilyenek olvastán nem tudja az ember eldönteni, a kiadás sajtó alá rendezői, gondozói, voltaképpen melyik változatot tartották szem előtt, s milyen megfontolások alapján igazították a szövegeken. Itt tudniillik helyesebb lett volna a szerző által módosított 3. kiadást követni!

Általában, érdemes fölvetnünk a szöveggondozás kérdését. (Az impresszum a szerkesztésért Tóth Lászlót jelzi felelősnek.) Mindenekelőtt dicséret illeti a technikai megoldásért: az eddigi kiadá-

sok színtelen, egybefolyó szövegözönével szemben az új kiadás gondosan megkülönböztetett tipográfiával választja szét a főszöveget a költő eredeti szavait tartalmazó idézetektől, levélközlésektől, vers-idézetektől. (A könyv külső köntöse, szépbetűtípusa a kiadót és a nyomdát közösen dicséri. Ízléses, szép ez a kötet, szintén először, mert a régi kiadások bizony csúfok voltak.) Néhol azonban elfeledkezett szerepéről a technikai szerkesztő. Pl. a 26. lapon a versből vett idézet (És az országban a törékeny falvak...) dőltén kellett volna szedetni, míg a 136. lapon a levélbe szűrt József Jolán-féle magyarázatot (nagy I-vel írta az internátus szót...) ellenkezőleg: antikvával. A szöveggondozáshoz tartozik az is, vajon szabad-e az író egykori helyesírását a legújabb akadémiai helyesírásra átírni betűhív szövegközlés esetén. (Pl. A »vagonlakók« az eredetiben két g-vel, 138; Párizs s-sel, 192).

Amikor a munka első kiadása megjelent, még volt értelme számos elhallgatásnak, nevek monogramok mögé rejtésének, hiszen a szereplők egy része élt, más részénél a közvetlen hozzátartozók vehették esetleg zokon a néven nevezést. Bár a kortársak közül még most is sokan élnek, kétségtelen, hogy József Attila élete olyannyira irodalomtörténeti vált már, hogy e tekintetben ma már semmi okunk a titkolózásra, annai is inkább, mert más, ugyancsak József Attilára vonatkozó írások egyébként is néven nevezik az illetőket. A kiadó feladata lett volna, hogy a kötetben bőven alkalmazott betűjeleket föloldja, akár a szövegben, akár valami jegyzetben. Ilyenek: R (Remenyik Zsigmond?) 55 — M. (Makai Ödön) 115 kk — F. L. (Fenyő László) 171 — V. (Vágó Márta) 218 — R. S. (Rapaport Samu) 234 — M. K. (Melléky Kornéli) 236 — Sz. L. (Szimonidesz Lajos) 236 — Gy. (Gyömrői) Edít 246 — G. (?) 250 — H. B. (Hatvany Bertalan) 282 — K (Kulcsár István) 306.

Néhány szövegrész — az előbb ismertetteken kívül is — föltétlenül bővebb magyarázatot igényelt volna. Pl. kicsoda a 194. lapon említett Feri? (Hont?) Mint-hogy a titkolózásnak, mint mondtuk, nincs már értelme, magyarázatot igényelt volna, hogy a 224. lapon említett haláloset (József Jolán *férjének* halála) azonos a 262. lapon említett (*sógora* halálával), minthogy elválásuk után (224) kevéssel húga, Etus lett Makai felesége, s így került ő ismét Hódmezővásárhelyre (237). Alig hisszük, hogy ezt a magyarázat nélkül a József Attila-kutatásban nem jára-

tos átlagos olvasó megérti, s nem okoz neki gondot, mi az oka, hogy minden Józseflány, ha férjhez megy, pont Hodmezővásárhelyre költözik...

Egyetlen kiadói-szerkesztői megjegyzést olvasunk (227), abban is egy rejtjeles névvel, amely nyilván Fejtő Ferencé.

Rengeteg a sajtóhiba. A szép külsővel semmiképpen sem fér össze, hogy a számos ékezethiba mellett (egy részük versben van!) olyanok is elcsúfítsák a könyvet, mint *lemondott* (lemondott — 18), *Póce* (Pöcze — 20), *paciens* (páciens — 37), *uccagyerek* (utcagyerek — 69), *összel* (összel — 111, iniciáléban!), *félig* (félig — 129), *néznek* (nézek — 132, ez értelemzavaró is!), *sejtette* (sejtette — 133), *hazatalának* (hazatalálnak — 189, versben!), *szükséges* (195), *goldolva* (gondolva — 201), *parnaszista* (parnasszista — 202), *kelezte* (kezelte — 234), *fenttebről* (fentebbről — 251), *Dr.* (dr. — 283), *küzködünk* (küszködünk — 290), *észszerű* (az új helyesírás szerint ésszerű — 296; az az érdekes, hogy néhány lappal arrébb már így írja a könyv is — 305), *a* (à — 315, a francia versszövegben). A pontvessző hibák egy része ugyancsak értelemzavaró. Semmi helye a pontnak a 125. lapon ebben a mondatban: »...német leckeórát vettünk Etussal együtt.« Az 1922. nov. 4-i levél utolsó bekezdésében vessző helyett pont kell, így: »Igy meg vagyok. Kedves Gyámom...« (152). A 285. lapon viszont nem kell a pont: »Most utazunk vissza a természethez.« A 318. lapon a Flórának írott levél első sora végére csúszott vessző a második sor végére való. A 326. lapon vessző kell a pont helyett: »ott feküdt a véres vízben, a karja leszakadt.«

A *negyedik* kiadás (amit *sajnálatosan nem tüntet föl az impresszum*, úgyhogy a hozzá nem értő akár elsőnek is gondolhatná) *nem tartalmazza a megelőző kiadások teljes anyagát.* Bizonyos — vitatható — meggondolások alapján a szöveg gondozói kihagytak olyan részeket, mint pl. a 131. lapon az istennel kapcsolatos néhány sornyi gondolat; a 258. lapon a Bak Róbert-féle (terjedelmes, az előző kiadásban a 289-től a 300. lapig terjedő) elméleti elemzés teljes szövege; a 287. lapon a Szárszó felé menő vonaton utazó

csendőrökről szóló két mondat; a 324. lapon a Flórára vonatkozó két sor.

E kihagyások mindenesetre mutatják, hogy a kiadó sem tekintette szentnek és sérthetetlennek József Jolán legutolsó szövegét. Így joggal vehetjük föl a kérdést: ha ilyen természetű változásokat tettek, miért nem igazították ki a szöveg fölsorolt hibáit: a versközlésekben, levelekben lévő számos pontatlanságot, a tárgyi adatok tévedéseit stb. *Nunc venio ad fortissimum:* volt-e tehát értelme a könyv újrakiadásának? A felelet a föntiek után nem kétséges: *így semmi esetre sem!*

A dolgozóinkban élő nagy érdeklődést, mely József Attila élete és költészete iránt megmutatkozik, s az irodalomtudomány igényét, hogy a költő minél teljesebb és hívebb életrajzát mielőbb olvashassuk: — immár csak egy új, korszerű, a hatalmas József Attila-irodalom minden értékes adalékát egybeötvöző József Attila-életrajz elégítheti ki. *Ez az életrajz hovaivább halaszthatatlan tennivalója a József Attila-kutatásnak.* Tisztában vagyunk persze azzal, hogy ezt az idei évfordulóra még nem tudtuk volna dolgozóink kezébe adni, tehát szükségmegoldásként bele kellett nyugodni József Jolán szép, történeti érdemű, de részint elfogult, részint elavult, részint pedig fölületes munkájának újrakiadásába. E *negyedik* kiadásnak azonban még ennyire sem lett volna szabad ragaszkodnia a megelőző kiadásokhoz, hanem a József Attila-kutatás új eredményei alapján kellett volna igazítania a munka fölsorolt, — és föl nem sorolt — tévedéseit, pontatlanságait. *Mostani formájában félrevezető, a megnövekedett igényeket ki nem elégítő, tudományos célokra az eddigieknél is kevésbé használható.* Annál sajnálatosabb ez, mert — mint említettük — ez az eddig legszebb, legnagyobb élvezettel forgatható kiadás.

Tízezer példányban jelent meg. Vajon, elkészül-e hamarost a József Attila-életrajz, amely egy újabb, ötödik kiadást fölöslegessé tehet? Ha nem, nem látjuk akadályát ennek sem: ám ideje pontosat, hiteleset nyújtani.

PÉTER LÁSZLÓ